

BOKA LÁSZLÓ*

Megpróbáló ajándék, tartalmas búcsú – Horváth Andor-invokációk

Bilibók Renáta, Biró Annamária, Serestély Zalán (szerk.): *Életeink. Horváth Andor-invokációk*. Kolozsvár: Bolyai Társaság–Egyetemi Műhely Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2020. 396 oldal

Sokkal több mint memoár, több mint ünnepi emlékkötet, mint afféle festschrift, több mint tisztelgés, illetve szokványos interjú- vagy konferenciakötet: leginkább mindez egyben. Alcíme is (*Horváth Andor-invokációk*) ezt a szélesre nyitott perspektívát, a rendhagyó főhajtást sugallja, hiszen a könyv lapjain a szerkesztők valóságos és méltó megidézésre, tetemre hívásra vállalkoznak, amint a hiteles arcképvázlaton és a megidézett személyre való emlékezésen, neki mondott képletes istenhozzádon túl kordokumentum értékű primer szöveggözléseknek is helyet adnak. A közel 400 oldalas, keményfedelű kötet ugyanis négy, jól elkülöníthető részre tagolódik a szerkesztők (Bilibók Renáta, Biró Annamária és Serestély Zalán) koncepciója szerint, így – kis túlzással 100 oldalanként – tulajdonképpen négy önállóan is olvasható könyvet kapunk, melyek mégis együtt adnak ki egy egészet, vázolnak fel egy életutat, egy sokszínű és sok irányban nyitott, termékeny életpályát, s világitanak meg egy ma már történelminek mondható korszakot.

Az első, címadó rész – alighanem a kötet legértékesebb szövegegyüttese – maga Horváth Andor igen korán félbe maradt önéletírása, önéletrajzi jegyzetei három mérhetetlenül izgalmas alfejezetben. Igazi számvetés, mely a 75. életévét sajnálatosan meg nem érő szerző váratlan halálával szakadt félbe, maradt torzóban, de tematikus egységeivel alapos kalauz a kor történészei, illetve annak kisebbségpolitikája, művelődéstörténete iránt érdeklődők számára is. Ha szigorúan a történelmi közelmúlt felől, kronologikusan tekintjük át a tavaly megjelent kötetet, akkor ez az első egység nagyjából 1989-ig, a véres romániai rendszerváltásig jut el az életútra való saját visszatekintésben. Kimaradnak persze egyes fejezetek (így 1983 és 1989 közt a *Művelődés* „szerkesztői asztala”), de ezt értelemszerűen nem lehet a kötet összeállításának felróni, a primer emléktanyag hézagosságából adódik. Ők – nagyon helyesen – a kötet legelejére helyezték a nem is mindenütt végleges önéletrajzi jegyzeteket, ahol

* A szerző irodalomtörténész, a BTK Irodalomtudományi Intézet tudományos főmunkatársa.
Email: Boka.Laszlo@btk.mta.hu

szükséges volt, a hiányzó évszámokat pótolták, ritkább esetekben a pontatlanságokat vagy a több évtized távlatából történő visszaemlékezés évtévesztéseit (főleg az egyes személyekhez kötődő datálási hibákat) pedig minuciózusan javították. A kötetben ezt követően viszont nagyobb időbeli ugrás következik, a második egység ugyanis már a 2013 és 2016 közt szervezett *Mellérendelő*-beszélgetéssorozat egyes alkalmainak írott-szerkesztett változatát adja közre. Ebben a hat állomást számláló kolozsvári rendezvénysorozatban a bölcsező és esszéíró, a már nyugdíjas egyetemi oktató, a *Korunk* főszerkesztő-helyettese kapott felkért előadóként egyfajta állandó főszerepet. A lejegyzett beszélgetésekben így vitaindítókkal, tematikus bevezető előadásokkal és az azokra történt reflexiókkal találkozhatunk; az első könyvfejezethez képest ez óhatatlanul töredékesebb (az előszó kevésbé művészi, a kérdezz-felelek formáknak nem mindig adekvát és nem is teljességre törekvő formájából adódóan), mint a kötet első része, annak jól átgondolt és sokszorosan „megraggott” mondatfüzései. Mégis, ezek is fontos látószögként ad(hat)ják egy másik időszaknak, egy másik ének mindenekelőtt, akkor is, ha nem mindig teljességre törekvő, pontos és cizellált, inkább óhatatlanul kacskaringós, olykor mellékvágányokra terelt beszélgetésekben formálódik meg a fejezeteken belül egy-egy fontosabb gondolatmenet. E szellemi utazásokban Horváth Andornak többek között Egyed Péter, Selyem Zsuzsa, Keszeg Anna, Borbély András, Biró Annamária voltak a partnerei, együtt beszélgetnek, vitáznak – a kötet 2. és 3. fejezeteit talán mégis szerencsésebb lett volna felcserélni, kibővíteni az említett időbeli „törést” a két fejezet között. Ugyanis csak ezt a 2. fejezetet követik a Horváth Andorral készített fontosabb interjúk (a kötet előszava szerint a „még fellelhető”), szám szerint hét. Egyesek kétségtelenül akár életútinterjúknak is tekinthetők, mint-hogy olykor egész korszakokról – pl. a teljes bukaresti pályaszakasz húsz esztendőjéről – esik szó bennük. Az egyes egységeken belül a szerkesztők szigorú kronologikus rendet érvényesítenek, de így is szembeötlő, hogy a Horváth Andorral készített első komolyabb itt közölt interjú csak 2001-ből, az utolsó pedig 2017-ből való, vagyis az életút egy jelentős része, tulajdonképpen 1990-től az ezredfordulóig egy teljes évtized (benne egy igen aktívnak mondható, sokrétű időszakkal) első látásra fájóan hiányzik, kimarad a kötetből. Ami persze nem teljesen igaz, a keresztbeutalások később javarészt lefedik, a kötet végére mintegy lekerekítve fölmutatják az oeuvre fontosabb állomásait, de a kép olykor-olykor így is hézagos marad. A kötetet a 2019 márciusában megrendezett emlékkonferencia előadásainak szerkesztett anyaga zárja, ebben egykori tanítványai és kollégái közül többnyire a mindmáig Kolozsváron élők és tanítók vagy oda rendszeresen visszajárók emlékező szövegeit, portréit olvashatjuk. (Sorrendben: Demény Péter, Bányai Éva, Gondos Mária Magdolna, László Szabolcs, Orbán Gyöngyi, Kányádi András, Berszán István, Biró Annamária, Balázs Imre József, Selyem Zsuzsa, Keszeg Anna írásait.) Olyan írásokat, melyek a Tanár úr nyitott, bölcsező, a szó legnemesebb értelmében vett esszéírói-értekező alakját idézik meg. Az emlékkonferencia tizenegy előadójának szövegegyüttese bő száz oldalon visszaemlékezést és találó arcképvázlatot éppúgy nyújt, mint Horváth Andor emlékének

dedikált remek szaktanulmányokat. Utóbbiak többségükben (de nem minden esetben) szorosan kötődnek kedves kutatási irányaihoz vagy munkássága valamely szegmenséhez: *A Hét* főszerkesztő-helyetteséhez, az esszéíróhoz, a fordítóhoz, a francia irodalom bűvárához, Montaigne, Proust és Camus hiteles olvasójához, a világirodalom oktatójához, annak kedvelt „vándortémáihoz”, kisebb mértékben a *Korunk* szerkesztőjéhez, a rendszerváltás utáni irodalmi, politikai és társadalmi szervezetekben felelős tisztségeket betöltő személyhez. És természetesen mindezek fölött a szellemi létezés magasztosabb eszméit követőhöz, a társadalmi szerepeken túl az egyéniséghez, a valódi invokálthoz, az örökösen töprengőhöz, a fáradhatatlanul kérdezőhöz, az egyetem eredeti fogalmának és küldetésének manapság tapasztalható bealkonyultát, átfomálódását szomorúan konstatálóhoz, a megismerhetőség és a valós tudás iránti szkepszis posztmodern kiterjesztését pedig meglehetősen feszengve figyelő, idősödő bölcselőhöz.

Nézzük sorjában. Életeink. A találó cím – így többes számban és birtokraggal – magának Horváth Andornak a választása, aki „társszerzője” is e könyvnek. Sztoikus bölcsként fejt ki memoárja legelső soraiban, hogy amennyiben számba vesszük a gyermekkort, a kamasszá válást, az ifjúból férfivá érést s így tovább egészen az öregkorig, akkor bizony több életről beszélhetünk egyetlen földi életút során is. „Minden változása mellett a test ugyanaz marad, a lélek viszont, amelynek otthont ad, újra meg újra alakot vált. Az előző nem szűnik meg benne, csak háttérbe szorul, elmerül abban a tartályban, amelyet időnek nevezünk” (11). Aligha lehetne vitatkozni e sorokkal. A felütés is világos: „Eljött az ideje annak, hogy szemügyre vegyem elmúlt életeimet” (11). Így lesz a primer önéletrajz, a kötet első száz oldala megkapóan őszinte és kellően kritikus életösszegzés. Fontos kordokumentum Horváth Andor életeiről, sikereiről és kudarcairól, az egyes életszakaszokon belül tisztáskéiről és egyes intézményeiről, a pálya- és kortársakról, igazi kórkép magáról a politikai rendszerről, amely élete javát behatárolta, illetőleg (egy-egy interjúkkal, ha tetszik vallomásokkal együtt olvasva) érzékeny látéletet a francia műveltségnek elkötelezett bölcsész szeretett olvasmányairól, a kisebbségi magyarság kulturális önazonossága iránt, illetve a magyar és román kultúra közötti közvetítés iránt is elkötelezett bölcselő változó cselekvési tereiről és lehetőségeiről. A könyv kisebbségtörténeti szempontból is megkerülhetetlen tehát, de örömmel forgatja majd az is, aki erdélyi/romániai intézménytörténetről, sajtó- és cenzúratörténetről a kor hiteles tanújától, mondhatni első kézből szeretne tájékozódni.

Horváth Andor „életei” fontos állomásokban, évszámokhoz kötve is kijelölhetők. Ő maga emel ki jegyzetei legelső lapján néhány dátumot, hangsúlyozván, hogy az emlékeket elsődlegesen mi magunk teremtjük, újra és újra idézzük, mint egy csomópontokba sűrítjük általuk az időt. 1954 így a tízévesse cseperedő kisfiú önfeledt gyermekkora, 1966 az egyetemet végzett fiatal diplomást, 1975 egy bukaresti magyar hetilap mindössze harmincegy esztendő főszerkesztő-helyettesét s egyúttal egy rendszer hatalmi láncszemét jelöli, míg 1990 már egy minisztériumi

főtisztviselőt, államtitkárt mutat meg az új román demokráciában, 2009 pedig az egyetemi katedra végét, hogy aztán 2014 egy kelet-magyarországi kisteleplülésre történő végső visszavonulásnak szabjon szigorú keretet. Az utolsó dátumot ezt követően már az istenhozzádót mondók emelik ki. Érezzük persze, hogy ezen dátumok valamelyest elmozdíthatóak is lennének az emlékeken, „életeken” belül, legalábbis attól függően, hogy egy-egy korszaknak, élet- és pályaszakasznak a kezdetét, végét, netán zenitjét jelölik-e, s ebben az óhatatlanul retrospektív öszszegzésben a hangsúlyok is más-máshová kerülhetnek az utólagos megértés bölcs interpretáló szándékai szerint. Az önéletrajzi jegyzetek egy része megjelent a *Látó* különböző számaiban, az ezekhez kapcsolódó, kötetbe emelt interjúk szervesen egészítik ki ezek bizonyos szegmenseit, ugyanígy az egyes konferencia-előadások is segítik a töredékes arcképvázlatot teljessé tenni, egy-egy vonást még markánsabbá rajzolni. (Főként Demény Péter és Bányai Éva írásai, illetve a szintén általuk készített interjúk emelhetők itt ki.) Az Életeink bizonyos szövegrészeinek tehát messze több hozadéka van, mintsem egy egyéni életút szubjektív áttekintése, létösszegzése – persze ez is kiemelten fontos! –; az egyén által viselt szerepek és funkciók összjátékaiban egy egész korszak, sőt akár korszakok rajzolódnak ki, azoknak sohasem fekete-fehér, hanem nagyon is rétegzett problémaköreivel. Ilyen szempontból egyszerre nyújt a kötet revelációértékű csemegéket az olvasónak (akit kalauzol, s afféle műhelytitkokba avat be), s figyelmezteti is az utókort, hogy adott helyzetben, adott lehetőségek közt óvakodjon a „reális szocializmus” bonyolult romániai erőtere kapcsán az utólagos ítéletmondás manapság oly divatos kísértéséitől. Az egyéni életúthoz kötődő szövegek pontos láttelepet nyújtanak a kisebbségi létezés bizonyos, olykor ma már elfeledett aspektusairól is. A kollektív emlékezetből fokozatosan kulturális emlékezeté simuló ismeretanyag mindenkoron az árnyalatok elfedésének veszélyét is rejti, ezért is fontos, hogy az 1989 előtti többes kiutkeresés lehetőségei vagy kényszerpályái (egyéni, mikroközösségi, egész nemzeti kisebbséget érintő szinteken) a kötet lapjain precízen és átfogóan, kellő önkritikával és hívős pragmatizmussal jelenítődnek meg.

A visszaemlékező sem vakbuzgó hívőnek, sem lázadó kritikusnak nem nevezi önmagát az egykor regnáló politikai rendszerhez kötődő viszonyában. Az életút, melyet felvázol, viszont óhatatlanul a diktatúrába forduló romániai államszocializmusnak is sajátos fejlődésrajzát adja. Az életek egy felhőtlennek mondható gyermekkorral, a vallásos indulás meghatározó momentumaival és a katolikus hitet gyakorló, két fiút nevelő szülők szeretetével és kolozsvári mindennapjaival indulnak, az 1950-es évek sötétségei még értelemszerűen kívül maradnak a gyermeki, majd az ifjú tudaton, mire azonban az érettségiig jut, már tisztában van vele, hogy az egyetemi felvételi nem csupán a szaktudásról szól, hanem az egyúttal az „ellenőrzött társadalmi szelekció” eszköze is. Az ifjú Horváth Andor már a Babeş–Bolyaira adja be iratait, hiszen a két egyetem erőszakos egyesítése időközben, 1959-ben lezajlott. Az egyetemi stúdiumok 1961-től kezdődnek francia főszakon, de az olvasó itt is megtudhatja, hogy

a korban irodalmat tanítani kockázatosabb volt, mivel „könnyebben lehetett véteni az ideológiai előírások és elvárások ellen”. A kritikai szellem nagyjainak tanulmányozása, az autonóm egyén méltatása – Voltaire-től André Gide-ig – a „lázító szabadgondolkodás dicséretének” is tűnhetett (35). Az életbe belépő fiatal előtt a nyílt vagy hallgatolagos korlátok megismerése és kognitív integrálása alapvető jelentőségű. A továbbra is a szüleivel élő, kissé magába zárkózó, „a galéri-szellemet nem különösebben kedvelő” természetű eminens tanuló ideje jelentős részét az Egyetemi Könyvtárban tölti. A diákévek mindemellett olyan évfolyamtársakkal telnek, mint az értekező Rohonyi Zoltán és Molnár Szabolcs, vagy a korszak jelentős írói közül Farkas Árpád, Király László, Magyarai Lajos, akik az irodalmi Gaál Gábor Körben is bemutatkoznak – természetesen a szeku felügyelő tekintete előtt. Francia szakos tanárai mellett Jancsó Elemér, Antal Árpád és Csehi Gyula is tanítja, de természetesen megkerülhetetlen a korban a három egész éven át tanulmányozott marxizmus–leninizmus is. A visszaemlékező többnyire időrendben halad saját életútjában, de számos helyen kitérőket is beiktat, külön magyarázatokat tart szükségesnek, így a marxizmus–leninizmus tanának lényegét is összefoglalja (39–41). Kivételesen jó tanulmányi eredményei okán harmadévesen már köztársasági ösztöndíjas s a bölcsészkar KISZ-bizottságának alelnöke. 20 évesen – 1964-ben – egyenes út vezet a Pártba. Horváth Andor e téren is őszintén számot vet: „Miután odahaza meghánytuk-vetettük, mi legyen a teendő, igent mondtam. Opportunizmus? Abban az értelemben igen, hogy leginkább azt vettem figyelembe: a felajánlott lehetőség elutasításából a továbbiakban hátrányom származhat. Így lettem több diáktársammal együtt párttag, és attól kezdve tanáraim társaságában vettem részt az »alapszervezeti« üléseken” (42). 1965-ben Franciaországban tölthet ösztöndíjasként egy élményekkel teli hónapot, mely későbbi érdeklődési irányait is alapvetően meghatározza. Ekkorra megtapasztalja viszont a korlátozott lehetőségek és a még inkább korlátozott nyilvánosság közti engedélyek és színjátékok, valóság és látszat, párthűség és szaktudás binaritásait. Mire végez, a „nagy őrsváltás” is lezajlik a pártvezetésben: 1965-tel véget ér a Gheorghiu-Dej korszak. 1967 első fele bukaresti katonai szolgálattal telik, majd látszólag egyenes út vezethetne a kolozsvári egyetemi katedráig, de nem így történik. Ez az időszak, amikor elvben a kitűnő tanuló s a Párt elvárásaink is megfelelő, mondhatni makulátlan kommunista kifejezetten etnikai hovatartozása miatt kerül életre szóló hátrányba. Az új, immáron Ceaușescu nevével fémjelzett rendszer nemzetiségi politikája első jeleit itt mutatja meg. „A következő 25 évben egyetlen magyar sem lett többé a francia katedra tagja” (51) – írja Horváth Andor. Egy Kolozsvár melletti kis faluban történő tanítókodás, majd a tordai Mezőgazdasági Liceum ingázós 4 éve után 1970-ben „hullik ölébe” a szerencse. A Bukarestben induló új lap, *A Hét* szerkesztői állására kerül szóba a neve. Méhes György ajánlja őt Huszár Sándor figyelmébe, aki 1970 nyarán kezdi toborozni az új hetilap szerkesztőségét. (Választása első körben Deák Tamásra esett, ő azonban nem vállalta az Erdélyből való elköltözést.) Mindez egy olyan korszakban, a „lélegzetvétel” rövid időszakában, amikor még

enyhén liberalizációs tendenciák is jellemzőek, s némiképp új lendületet kaphat az erdélyi magyarság szempontjából a saját kulturális örökség megőrzése, hatékonyabb ápolása az államszocializmus keretein belül. Új fórumok jöhetnek létre, az említett hetilap mellett ekkor indul többek között a Kriterion Könyvkiadó s kezdi el műsorait sugározni a bukaresti televízió magyar nyelvű adása. Ceaușescu hintapolitikájának lényegét sokan sokáig nem ismerik fel. A magyar értelmiség java 1968 után ugyanis a prágai bevonulásból egyedülként kimaradó román pártvezető mellé áll, támogatja annak Moszkvától távolodó, különutas politikáját, nem sejtve, hogy „a belügyekbe való be nem avatkozás” pufogatott frázisai majd a román rögválóságban, a diktatúra elszigeteltségeiben is alkalmasak lesznek a nyugati emberjogi szervezetek fenntartásainak (később már a magyarországi óvatos kritikáknak is) az azonnali és határozott visszautasítására. A hatvanas évek végi, hetvenes évek eleji „gesztusok” még fokozni kívánják a magyarságnak a párt iránti rokonszenvét és a nyugat elismerését, csak-hogy a nacionalista tendenciák a hetvenes évek derekától egyre erősödnek, abszurditásuk a nyolcvanas években teljesedik majd ki, de 1968 kétarcúságát Romániában már a megvétség címén felszámolt Magyar Autonóm Tartomány esete is előrevetíti. Horváth Andor életútján az első törés (ti., párthűsége dacára, kifejezetten magyarsága miatt akadályozták meg, hogy elfoglalhasson egy kolozsvári egyetemi állást) látványosan egyedi eset, a későbbiekben azonban mindent felülíró pártdirektíva, általános tendencia lesz.

Pedig, mint önmagát jellemezve írja, a rendszerben sokáig inkább volt „kedvezményezett, mint elnyomott”, legfeljebb alkatalig ózdkodott, idegenkedett minden fanatizmustól, megkérdőjelezhetlentől (55.). 1973-tól (Földes László halálát követően) főszerkesztő-helyettes lesz. A bukaresti román írótsadalomban is jól tájékozódó, ambiciózus fiatalember (még ekkor is csak húszas évei végén jár!) szerkesztőként is kellő tapasztalatot szerez ekkorra, ám legalább ennyire fontos tanterepnek számít a korszak sajátos „húzd meg-ereszd meg” viszonyai közt a politikai lavírozásnak a biztos elsajátítása. A cenzúrát hivatalosan Romániában megszüntető, a valóságban azt minden korábbinál erőteljesebben érvényesítő Sajtóigazgatóság cerberusaival és egyéb politikai előjárókkal történő, egyre nehezebben megvívható „meccsek” azután tíz évig tartanak. 1983-ban botrányos módon, majd-hogynem koncepció-s perben leváltják a főszerkesztőt, s helyettesét is. A leváltás konkrét oka egy nyomdai baki – amint azt Bányai Éva emlékező-összegző írása a kötet utolsó fejezetében is tárgyalja –, egy okmánybélyeget ábrázoló faliszőnyeg képének a fordított leközlése volt, melyet szándékosnak értelmeztek, provokációnak tekintették, minthogy a reprodukált tárgy a románok egyesülésének ünnepére, december 1-re utalt. A valódi ok mindazonáltal nem ez volt, ez csak amolyan utolsó cseppnek mutatkozott az arasznyira duzzadt jelentések sorában, mely a magyar hetilap szerkesztőiről tizenhárom év alatt felgyülemlt. Az egyre nyíltabban nacionalista rendszer ekkor (1983–1984 táján) már minden maradék magyar értelmiségit, aki minimálisan is veszélyesnek számíthat, eltávolít a fontosabb pozíciókból.

A román fővárosban töltött két évtized Horváth életében valóban értékrendek, világok totális felcserélődéséről, összeomlásáról tanúskodik (ebben faktuálisan a múlt eltörlése, a város történelmi arculatának átépítése is jelképes); ez a reményteljes politikai kezdetektől az örület végső tragikumáig terjedően a rendszer belső történéseit testközelből megélő tanút állítja elénk.

A korszak politikai viszonyainak jobb megértéséhez a kötet – a memoárrészben, illetve egyes interjúkban – olykor egész történelmi tablót is felvázol. Horváth Andor, ha a kérdéskör megkívánja, korábbi korszakok elfeledettnek gondolt jellegzetességeit is kiemeli, s komparatív módon tárgyalja. Azt például, hogy az 1945 után érvényesülni tudó magyar értelmiség jelentős hányada valóban balos elkötelezettségű volt, s hogy ennek gyökerei még a két világháború közt keresendők. Többek között abban, hogy Romániában az 1922-ben alapított, majd két évvel később betiltott Kommunista Párt többsége kisebbségi magyarokból és zsidókból állt: egész egyszerűen azért, mert a nemzetiségi kérdés megnyugtató rendezését (moszkvai barátaikhoz hasonlóan) ők nem látták biztosítva a királyi Romániában, s tulajdonképpen nem ismerték el az első világháborút lezáró Párizs környéki békeszerződéseket, azokat rablónak, imperialista jellegűeknek mondva. (Persze azt is tudjuk, hogy ennek az illegális kommunista pártnak a létszáma Romániában még az ezret sem érte el).¹ „A kommunizmus eszmei hadállásai a '70-es években rendezültek meg – noha ekkor szerzett még magának fanatikus híveket is” – írja másutt Horváth (57). Az ehhez hasonló tételek rendszerint plasztikus leírásokban, világos okfejtésekben kerülnek kifejtésre: „három nemzedéket látunk a színen” (66). A régi gárda, vagyis a még a századelőn születettek generációja, majd az első nemzedék (tulajdonképpen azok, akik az interbellikus időszakban születtek, vagyis a Trianon utáni Romániában szocializálódott baloldaliak, többen első generációs értelmiségiek, akiket majd az 1948 utáni új rendszer emel pozícióba), s harmadiként azok, akik eleve a II. világháború táján születtek. A politikai nézetek fokozatos revideálása – ami a visszatekintések egyik vissza-visszatérő tárgya – a régi gárdát tette ki a legnagyobb próbának. „Be kellett látniuk, hogy a kérdőjelek szaporodnak, a kétségek súlyosbodnak”. Majd hozzáteszi: „nagyobb részük úgy próbált rajta túljutni, hogy nem magát a rendszert tette felelőssé, hanem a rossz útra tévedt vezető garnitúrát” (67). A második nemzedék az ő neveltjeikből állt: kevéssé vakbuzgó hit, mintsem inkább annak pragmatikus belátása jellemezte, hogy a rendszer olyan hatalmi struktúra, mely politikai igazolását a történelemből meríti, de mindez nagyobb szellemi függetlenségre és önálló cselekvésre is ösztönözte őket. A harmadikra alig szállott át valami a nagyapák vakbuzgó hitéből. Ők már a kérdőjelek és kételyek éveiben szocializálódtak, nem ismertek „más” rendszert, szellemi próbálkozásait is részben irodalmi/művelődéstörténeti minták, a példakövetés stációi

¹ Vö. Miskolczy Ambrus: Románia fasiszta és kommunista forradalom között. *Kisebbségkutatás*, 2017/2.

jellemezték, miközben ott mocorgott már köreikben a korban még alig sejthető politikai váltás lehetősége, egyfajta szordinós ellenzéki gondolata is. A meglevőtől különböző valaminek a keresése a korlátok közt, ámde a breterri „itt és mást”-nak a hangsúlyos felvállalása. Horváth Andor önmagát is ez utóbbi nemzedékhez sorolja természetesen, miközben sommás jellemzése nem kíván érdemeket osztogatni egyik vagy másik nemzedéknek. Az alkalmazott tipológia szükségszerűen általánosító. Mégis alkalmas arra, hogy szociológiai, sőt akár lélektani értelemben is egyfajta változásívét, korszakokhoz kötött szemléletbeli sajátosságokat és egyéni életutakban is megmutatkozó kiütkeresési stratégiákat mutasson fel, olyanokat, melyek épp Horváth „életeiben” megismert kortársak személyiségét is megvilágíthatják, változó nekibuzdulásaikat indokolhatják. Alkatuk, magatartásuk, tevékenységük, hovatovább értékvalasztásaik is kirajzolódnak e lapokon. No meg az, hogy a hetvenes években az első két generációkból még sokan latba vetették tekintélyüket és pozícióikat azért, hogy a két „ügy”, a szocializmus és a nemzetiség ügye ne váljék külön. Míg közvetlenül a háború után indulók, vagyis a második generáció tagjai (többek között Bodor Pál, Gálfalvi Zsolt, Huszár Sándor, Domokos Géza, Kányádi Sándor vagy épp Sütő András) már egyre inkább a nemzetiség perspektívájából szemlélik a szocializmus romániai valóságát (és nem fordítva, mint elődeik, sőt, egyre inkább kérdőre is vonva azt, a hetvenes évek nyitányán nyíltabban, aztán csak burkoltan, metaforikus nyelvezettel), addig a legifjabbak nemzedéke (Csiki László, Farkas Árpád, Magyar Lajos, Király László, Molnár Gusztáv, Ágoston Vilmos, Gyimesi Éva és Tamás Gáspár Miklós) kevesli e szemléletváltást. Őket, vagyis az ún. esszé- és elméletírók breterri iskolájának tanulóit, majd a Forrás-nemzedék harmadik rajzását (Szöcs Gézáék, Balla Zsófiák stb.) az egyéni szabadságjogok és a valóságos demokrácia kérdése foglalkoztatja, a politikai és szellemi örökség megreformálhatóságában nem hisznek. Mindez azért elsődleges e kötet szempontjából, mert *A Hét* szerkesztőségi csapatában „találkozott és szerencsésen összegződött” e három nemzedék szellemi potenciálja, ami a lap teljesítményén is meglátszott.

A kötet lapjaiból számtalanszor kiviláglik, hogy a rendszer általi gondos ellenőrzés a legcsekélyebb, legártalmatlanabb eseményekre is kiterjedt már a hatvanas években is. Ceaușescu ún. „apagyilkossága” viszont eleve egy új rendszer álságos mivoltát és ördögi szándékait tükrözte. Miközben széles tömegekkel elhitette, hogy a múlt hibáiból okulni kell, s elítélte a korábbi (1948–1965 közötti) titkoszolgálati módszereket, a Gheorghiu-Dej-éra kegyetlen vérengzéseit, s elődjét tulajdonképpen „leleplezte”, kevésbé direkt, kevésbé szem előtt lévő módon, ámde folyamatosan terebélyesedő besúgóhálózatot épített ki, a titkoszolgálatot pedig a pártszervezetek felügyelete alá vonta – és viszont! A Párt X. kongresszusa (1969 nyarán) ráadásul a szocializmus végső győzelmét is bejelentette, a belső veszély, a belső bomlasztás lehetősége mindazonáltal megmaradt, és tulajdonképpen új, láthatatlan ellenségképet kreált, amire folyamatosan lehetett hivatkozni. A Szeku

tevékenységének lényege „az általános megfélemlítéssel párosuló totális ellenőrzés” (89) volt, mely az élet minden szegmensét átjárta, a belügyi szervek informátorokat építettek be mindenhová. *A Hét* belső munkatársai közé is, értelemszerűen. Horváth Andor itt is kiszól a szövegéből, amikor figyelmeztet: néhány epizódot mesél erről vagy arról, néhány dolgot elmagyaráz, megvilágít a helyzet vagy a korszak (abszurditása) jobb illusztrálásaképp, s mindvégig a mai olvasó fejével gondolkodik, annak figyelmével szemléli a múlt eseményeit. Jó tanárként kalauzol, mondhatnánk, nemcsak monologizál, hanem arra is figyel mindvégig, hogy azok is értsék, akik természetesen nem élték meg e csúfos véget érő időszaknak semelyik epizódját vagy nem érthetik a korabeli összefüggéseket. „Szükségét érzem itt bizonyos fogalmak tisztázásának” – írja, majd kitér a „besúgó”, illetve a „forrás” megjelölések különbségeire, jelezve, hogy az utóbbi évtizedekben sokakról kiderült, hogy beszervezték őket, ám hozzáteszi: „az általuk írott jelentések tartalmának függvényében e cselekedetek erkölcsi súlya minden esetben külön elbírálást igényel” (101).

„Tartsunk egy rövid szemlét a romániai magyar folyóiratok háza táján” (69) – írja másutt. Az ehhez hasonló mondatok után alapos, időben előre-hátra oszcilláló, az indokokat, előzményeket és következményeket is bemutató folyamatleírások következnek a kor valamennyi fontosabb magyar nyelvű kulturális periodikájáról és annak főszerkesztőiről, bemutatva azok életútját és legfőbb személyiségjegyeit, s természetesen a lapok életében betöltött feladatköreiket is. „Egy központi hetilap főszerkesztője beletartozik a hatalom személyi állományába. Kinevezését magas pártforum hagyja jóvá. Tagja annak, amit a szakirodalom úgy nevez: a nómenklátúra” (68). A gépezet működik, ezzel a több száz, akár több ezer személlyel, a Párt fegyelmezett katonáival, akik fölött így is örködik a cenzor, s melléjük még ott vannak a beszervezettek. Horváth teljes nyíltsággal, hüvös tárgyilagossággal beszél saját pozíciójáról, de a rendszer konformista kiszolgálóiról is, akiknek „munkaköri kötelességük volt a rendszer dicsérete”, ugyanakkor figyelmeztet is: egy diktatúrában igen nagy különbség lehet „a kényszerűen kötött kompromisszum és a jellemtelen talpnyalás között” (79). Utóbbi minden diktatórikus rendszerben jelen van, s általában a kontraszelekciót is erősíti. A magyar értelmiség soraiban is volt ilyenre példa, mindazonáltal a rendszer belső törekvéseiből adódóan igazán fényes politikai karrierre kisebbségiként eleve nem sokan számíthattak.

A könyv bizonyos fejezetei visszatérően tárgyalják a korszak cenzurális sajátosságait, illetve az öncenzúra mindennél terhebb formáit, a vállalt vagy kényszerített lélektani kontrollt, kiemelve azt, hogy az esetleges következmények tudatában a retorzióktól való félelmek közt (mely szerzőben és szerkesztőben egyaránt félelemérzetet generált) szövegek visszafogása, megcsonkítása, a valós szókimondás helyett a túlzott alkalmazkodás „olyan attitűd, amely a sorozatosan elfogadott engedmények nyomán végül akár a jellemet is kikezdi”. Az ekképp változtalt sajtó- és politikatörténeti kontextuális hálóban a nyilvánosság ellenőrzésének

az elsődleges garanciája már nem pusztán a cenzúrahivatal és a főszerkesztő volt, az öncenzúrát első fokon „maga a szerkesztőség” gyakorolta, ezért sem volt mindig annak összetétele. Az 1980-as évek romániai abszurdításában ráadásul minden „terjesztésnek” számított, már az is, ha egy szerzői kéziratot (még nem tudva, hogy az rejt-e a rendszer számára kifogásolható elemet) egy szerkesztő valaki más szakmabelinek olvasásra eljuttatott, megmutatott. Horváth Andor többször hangsúlyozza, hogy ezen lapokban (*A Hét* esetében éppúgy, mint más, az 1960-as évek legvégén engedélyezett intézmények, fórumok esetében) tényleges politikai cselekvésre nem nyílt tér, amint azt is, hogy a szocializmus kezdetben ható s még őszinte híveket szerző ügye a hetvenes évekre a magyar értelmiség szemében (önmagát is közéjük sorolva) fokozatosan és egyértelműen „a nemzetiség iránti felelősségvállalás és elkötelezettség” ügyévé változott. E téren pedig egyáltalán nem számított elhanyagolandó ténynek az, hogy a magyar nyelvű véleményformálás néhány fórumra korlátozódott a korban, az abban dolgozók hatalma, autoritása, felelőssége is másként méretik tehát meg. Huszár Sándor már leváltása után írta Gáll Ernőnek, a *Korunk* (addigra szintén leváltott) főszerkesztőjének: „Akár kockázatvállalásnak nevezzük ezt, akár bátorságnak, tény, hogy az első években *A Hét* többi laptársánál merészebben próbált élni az ellenőrzött nyilvánosságban rejlő lehetőségekkel”. A korszak áthallásos, metaforikus nyelvezetének használata a szépirodalomban vagy a színházi szövegek szintjén kollektív katarzissal felérő gyakorlattá vált, az általuk kiváltott „cinkos akusztika” szerző és közönség között e lefojtások közepette lett általánossá.

A szerkesztőségi asztal mellett Horváth Andor több francia és román szépirodalmi, illetve értekező szöveg biztos kezű fordítójaként is korán elismerést vívott ki. 1972-ben, az UNESCO által meghirdetett A Könyv Nemzetközi Évében az ő nevéhez fűződött például – Domokos Géza kérésére – Robert Escarpit *A könyv forradalma* című művének magyar változata, de irodalomszemiotikai tanulmányokat is fordít. Viszonylag későn, 1979-ben jelenik csak meg első saját esszékötete a Forrás-sorozatban. Ekkorra már sokszorosan igaz, amit visszaemlékezésében indulására vonatkozóan is fontosnak gondol kiemelni. „Részben az irodalomnak köszönhetem azt is, hogy kritikai érzékem a rendszerrel szemben ugyancsak működött. Senki nem győzött meg arról, hogy a kommunizmus rossz, elvetendő. Nem így kezdődött. Elég volt eleinte érzékelnem, mennyi kérdőjel veszi körül” (57). A kezdeti érzékelés súlyos tapasztalatokká érett az 1980-as évek abszurdításai közt. A bölcselő szkepszise, olvasmányai, munkája a rendszerre nézve is veszélyessé válnak. Az 1983-as leváltását követően munkáját a *Művelődés*nél folytató Horváth házkutatásokkal és hosszú napokig történő kihallgatásokkal, megfélemlítésekkel járó kálváriája 1988-ban zajlott. A kötet egyik fejezete részletesen beszámol minderről, fontosabb kiemelni itt is a narrátor hűvös tárgyilagosságát, mely nem kívánja sem megtagadni, sem szépitni a történeteket. „A velem történetek első számú közvetlen következménye az volt, hogy valóban felfüggesztettem minden

érintkezést a magyar diplomatákkal. Meggyőződésem szerint az ellenem folytatott vizsgálatnak ez is volt a fő célja: elvágni a diplomaták kapcsolatait a bukaresti magyar értelmiség képviselőivel”, majd objektíven hozzáteszi: „Tizennégy hónap volt hátra 1989 decemberéig. [...] Ha a Szekunak ez volt a célja – elérte.” (101.)

A kötet alapvető kontextust vázol tehát legalább három évtized romániai minden napjainak a pontosabb megértéséhez. Koherenciáját tekintve a két keretező fejezet (az önéletrajzi jegyzetek és az emlékkonferencia anyaga) kétségkívül egy belső és egy külső vizsgálati nézőponton alkalmaz, kétféle szemléletet érvényesít. Mi volt az, amit önmagáról – afféle létösszegzésként – elmondani akart és tudott, s mi maradt meg – konkrét szövegeken, számba vehető köteteken vagy előadásokon, interjúkon túl – mindabból, ami talán rögzíthetetlen is, de mégis a legfontosabb: tanításaiból, alakjából, gesztusaiból, emberségéből, erudíciójából közvetlen diákjai, kollégái és az utókor számára? Ha patetikus akarnék lenni, azt írnám: milyen talantomokat tudott kamatoztatni, továbbadni? Egyik legfontosabb ezek közül alighanem a világra való nyitottsága volt. Első meghatározó tanára egy Romániába került, ott megházasodó francia professzor, Henri Jacquier volt, aki a nyelven túl enciklopédikus tudást tárolt elméjében, s egyben követendő mintát is adott tanítványainak, de azt is megtanította, hogy a kultúra a világot átszövő összefüggések hálózata. A művek mögött emberi sorsok rejteznek, a sorsok mögött pedig maga a történelem. S lehet-e egy ifjúnak nagyobb öröm, felfedezés, mintsem meglátni, ráeszmélni arra, hogyan fonódnak össze, miként tárulkoznak fel ezek egy-egy korszak művészi teljesítményében? Amikor pár éves politikai pályafutás után 1992-ben a kolozsvári katedrára került, Horváth Andor ezt a tapasztalati örömet adta át diákjainak, köztük e sorok írójának is. Majdnem ötvenéves volt már ekkor. Rendhagyó tanári pálya a Marianum falai közt rendhagyó előadásokkal, melyekben mindvégig kérdezett: akkor is, amikor a múlt értékeiről beszélt, s akkor is, amikor a jelent próbálta értelmezni. „Sajátos esztétalélek működött bennem” – írta önmagáról. „Szellemi alkatom legértékesebb tartozékának a kritikai nyitottságot tekintem” (56). A szkepsztizt termékenyen működtető kérdező attitűdöt, a biztos szentenciák helyett a bele nem törődő szakadatlan kutatást, a pozitív értelemben vett kíváncsiságot, az irodalmi művel vagy a „műtárggyal való” folyamatos párbeszédre lépés szükségességét és örömet tanította. Írásaira is ez az alaposság és körültekintés, a visszafogott, s mégis elegáns stílus volt jellemző. Ahogyan Demény Péter jellemzi: „görög–francia–angol gentleman volt”, a „szellem, a stílus, a műveltség, a választékoság, az értelem lovagja, aki írásainak margójára vonult, saját ízlését ritkán hozta szóba, értékítéleteit mindig tárgyilagosan indokolta meg” (289.). Amíg nagyszerű memoárját, illetve a *Mellérendelő* beszélgetéssorozatban most közölt fejtegetéseit, gondolatmeneteit olvastam, valahol két magyarországi kortársának, szellemi rokonának visszafogott hangneme, alázata és végtelen erudíciója jutott mindvégig eszembe: Hankiss Eleméré, s a szintén kolozsvári születésű Poszler Györgyé. Mindketten ugyanabban az évtizedben hunytak el, mint a náluk jóval fiatalabb Horváth Andor.

A bevezetőben azt írtam, az életút képe olykor hézagos, töredékes. Ha a kötetből nem is marad ki, sokkal kevesebb figyelem jut az 1990-es évek egyéb feladatköreire, a *Korunk* főszerkesztő-helyettesére, az RMDSZ politikusként minisztériumi tisztségeket viselő személyre, a Bolyai Társaság elnökére, a Soros Alapítvány országos kuratóriumának tagjára. S egyáltalán nem esik szó a magánemberről. A Bukarestbe költöző 26 éves fiatalról, a férjről és családapáról önéletírásában sem találni semmi magánéleti utalást, egyetlen sort sem. Horváth Andor visszafogottsága, szerénysége, úriembersége az őt ismerők előtt érthető, bár az olvasó furcsállhatja, hogy még a *Mi teszi Önt boldoggá, Horváth Andor?* című interjúbán (készítette Zsigmond Andrea) sem kerül szóba családja, gyermekei.

A kötet számos helyén esik szó a román–magyar közeledés szükségességéről, az eltérő kultúrák hatékonyabb megismertetésének fontos, sziszifuszi munkájáról, melyből Horváth Andor ugyancsak kivette a részét, hisz azt vallotta, hogy a kultúra embereinek mindenkori alapvető kötelessége a nemzetek, nyelvek közötti tájékozottság hiányán enyhíteni. A többségi és kisebbségi kultúrát sem csupán közelíteni akarta egymáshoz: azt tartotta elsődleges és megkerülhetetlen lépésnek, ha egymás kultúrája révén a másik identitása is megérthetővé válik. Az elfogadásnak és a remélt jogegyenlőségnek véleménye szerint ez kellett volna az alapelve legyen. Ezért is címezte utolsó könyvét,² ha tetszik, a román értelmiségnek, román nyelven írva, arról, hogyan vált ő maga magyarrá, a kötetben óriási művelődési anyagon és saját példáján mutatva rá a magyar kulturális identitás eredőire. Mindezek fényében is szerencsés lett volna a kötet konferenciafejezetében olyan román értekezőt is megszólaltatni, aki e vállalásairól is számot vethetett volna. A kötet volumenéhez képest fájóan hiányzik továbbá Horváth Andor munkásságának bibliográfiája, s egy névmutató is nagyban segítené a történészek tájékozódását.

Összességében mindazonáltal elmondható, hogy kimondottan értékes, sok tekintetben hézagpótló kötetet jegyeznek a szerkesztők, akiknek egyáltalán nem volt könnyű dolguk. A rendhagyó invokáció előhívói a töprengő, a világot jobb helyre tenni igyekvő Horváth Andor sokrétű „hagyatékával” sáfárkodva a lehetőségekhez mérten sikeres megoldást választottak. Hiszen – mint ők maguk írják a kötet előszavában – az itt maradottak szorultsága mindig kényszeres kiütéskeresésből táplálkozik: Horváth Andor gondolatai, tanításai kiben-kiben folytathatják érlelő útjukat, azok valahol mégis nyilvánvalóan folytathatatlanok, ismerősek és idegenek egyszerre. „Valami úgy maradt félbe, ahogyan csak ő hagyhatta félbe, és csak úgy lehet folytatni, ahogy mi folytathatjuk. [...] A megidézés feloldhatatlan belső ellentmondást rejt. Többek között ezt a megpróbáló ajándékot hagyta ránk Horváth Andor”.

² L. a *Hogyan lettem magyarrá* címűként fordítható, román nyelvű kötetét: *Carte de vizită – Cum am devenit maghiar*. Cluj: Idea Design & Print, 2016.